

Srednjovjekovni spomenici s natpisom na *Groblju Sv. Ive* u Livnu

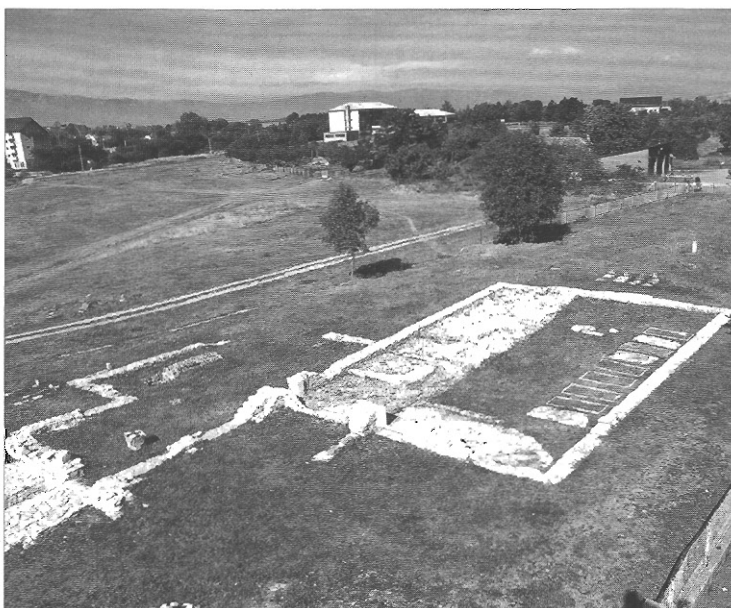
Dr. Bono M. VRDOLJAK
Franjevački muzej i galerija Gorica u Livnu
BiH - 80101 Livno, Gorička cesta b.b.

Autor analizira nekoliko kamenih ulomaka s epigrafskim znakovima glagoljice i hrvatske cirilice (bosančice) pronađenih na arheološkom lokalitetu Groblje Sv. Ive u Livnu. Pročitašu ih, došao je do rezultata da se radi o glagoljskom zapisu Luke dijaka pisanom na kapitulu 1368. godine. Zatim, o zapisu pisanom hrvatskom cirilicom na kamenim ulomcima poklopca sarkofaga Restoje Mihalne, protovestijara i komornika bosanskih kraljeva Tvrtka II. Tvrtkovića i Stjepana Tomaša, koji je izradio zidar Ratko.

Uvod

Sedamdesetih godina 14. stoljeća u Bosni, naročito u vrijeme Tvrtkovo, na banskom dvoru pismenost je doživjela znatnu rasprostranjenost. U velikom broju pojavljuju se dijaci - pisari¹ i to kao profesionalci². Oni su školovani i rade, osim u kraljevskoj, u još pet pisarnica diljem Bosne. Jedna od tih kancelarija, kako nam to svjedoče srednjovjekovni epigrafski spomenici s Groblja Sv. Ive, mogla je biti u samostanu Sv. Ivana Krstitelja u Livnu ili na Kaptolu u Bistričkom gradu³. Na prostorima Hrvatske, od 14. do 16. stoljeća, dijaci se služe hrvatskim jezikom i glagoljičkim pismom, a u Bosni još i ćirilskim pismom - bosančicom, a ponekad i latinskim jezikom i latiničnim pismom⁴. Bez obzira na velik broj

Sl. 1. Ostaci srednjovjekovnog samostana na lokalitetu Groblje Sv. Ive u Livnu.

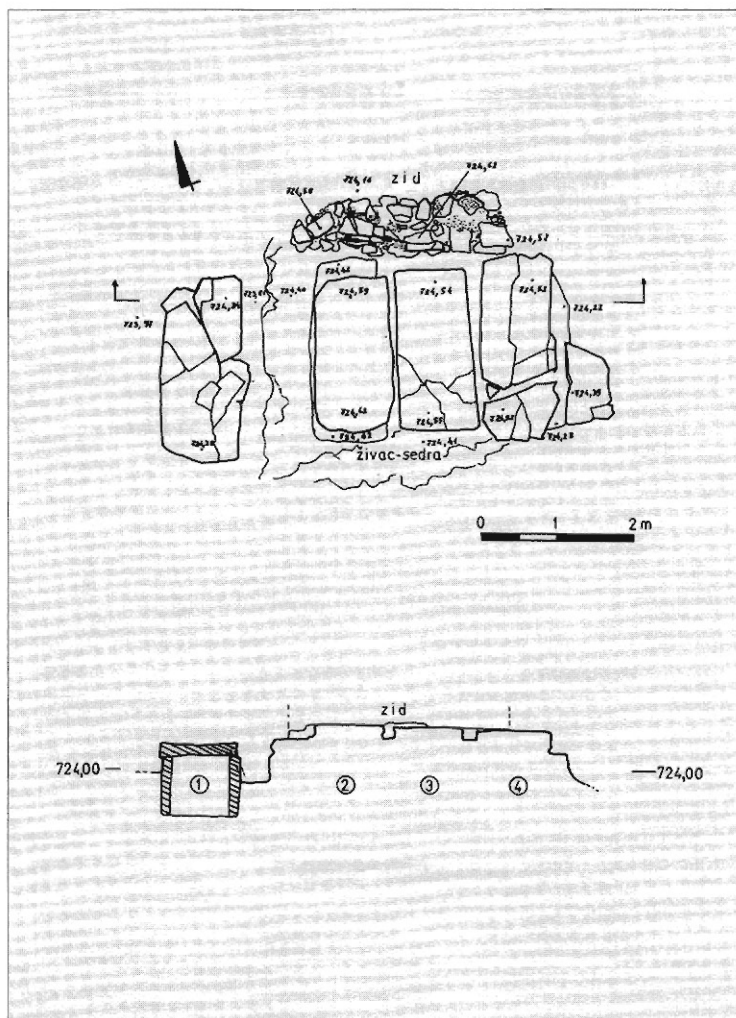
¹ Dijak u srednjem vijeku, pisar (često klerik) u gradovima, u samostanima i u dvorcima feudalaca. (usp.: *Leksikon JLZ*, Zagreb, 1974, str. 212.

² P. ANĐELIĆ, Doba srednjovjekovne bosanske države, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966, str. 435-587, 447-448.

³ K. DRAGANOVIĆ, Opći šematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji. Sarajevo, 1939, str. 163. Dakle, *locus credibile*.

⁴ Usp. gore bilj. 2.

Sl. 2. Tlocrt i presjek srednjovjekovnih grobova 1, 2, 3 i 4 na Groblju Sv. Ive u Livnu.

dijaka profesionalaca i razvijenu pismenost, u Bosni su glagoljski epigrafski spomenici rijetki i sačuvalo ih se dosad svega pet⁵, a i tamo gdje ih ima, glagoljica se isprepleće s hrvatskom ćirilicom⁶. Ovo vrijedi i za Livno i cijelu zapadnu Bosnu, bez obzira što je dio klera, sve do polovice 19. stoljeća, u liturgiji upotrebljavao hrvatski jezik i glagoljsko pismo (Časoslov i Misal), a u praksi hrvatski jezik i ćirilčko pismo⁷.

Prilikom arheološkog istraživanja (1990-1995.)⁸ na Groblju Sv. Ive u Livnu, otkriven je⁹, između ostalog, i franjevački samostan Sv. Ivana Krstitelja¹⁰ sa srednjovjekovnom nekropolom, koja se u duhu onog vremena nalazila u klaustu samostana (sl. 1). Nekropola je ostala netaknuta sve do II. svjetskog rata, kada je avionska bomba razorila i uništila šest grobnica¹¹. Jedanaest grobnica nekropole bilo je uz sjeverni zid klaustu (ukup: sjever-jug). (sl. 2). Jedna je grobnica, i to s prilogom¹², u središtu klaustu, zatečena s razbijenom gornjom pločom (ukup: sjeveroistok-jugozapad). Na donjoj njezinoj poklopnjoj ploči od muljike¹³, sada prelomljenoj, oštrim predmetom je kontumocrtana šaka desne ruke (sl. 5). Za razliku od grobnica, šest grobova je u hodniku klaustu (ukup: jug-sjever), te u istom hodniku i to s istočne strane na ulazu u klaustar, još jedna grobnica (ukup: istok-zapad)¹⁴.

⁵ P. ANDELIĆ, nav. dj., str. 555.

⁶ ISTO.

⁷ Fra M. DIVKOVIĆ, *Nauk Karstianski*, Ed. Petar Mario Bertan, Venecija, 1611. U istom, *Sto čudesa*. Zatim *Nauk Karstianski*, ed. Nikola Pezzan Lihan, Venecija, 1698. ...iz nauka dijačkoga složi u jozik slovinski kako se u Bosni govori... (još uvijek je Provincia Sclavoniae = Hrvatske); ...u Bosanski jezik sarpskiemi slovi..., ...Koji plač ispisavši sarpski i ispravivši... Dakle, slovinski, bosanski jezik sa ispravljenim slovima ćirilice.

⁸ Usp. B. M. VRDOLJAK, Franjevački samostan sv. Ive u Livnu tijekom 14. i 15. stoljeća, u: *Livanjski kraj u povijesti*. Split-Livno, 1994, str. 115-125.

⁹ Tijekom arheoloških istraživanja na groblju sv. Ive otkriveni su dijelovi rimske građevine, starokršćanska bazilika sa starokršćanskim grobnicama i nekropola ranoga srednjeg vijeka; sve je obilježeno brojnim priložima. Radove su vodili Tihomir Glavaš i fra bono Vrdoljak. Svi prilozi pohranjeni su u Franjevačkom muzeju i Galeriji Gorica u Livnu. Nisu objavljeni.

¹⁰ Vidi gore bilj. 8.

¹¹ Uništeno je šest grobnica. Na prostoru razrušenih grobnica (5, 6 i 7) napravljena je kosturnica u koju su za vrijeme arheoloških istraživanja pohranjene kosti iz drugih grobova.

Kameni spomenici s natpisom

¹² Tu je pokopana mlađa ženska osoba. U grobnici je kao prilog pronađen komad smene vrpce s istrulim privjeskom. Danas je grobnica popunjena kostima iz drugih grobova.

¹³ Gornja poklopna ploča od vapnenca (cca 2,00 x 1,20 x 20-25 cm) je izlomljena i uklonjena.

¹⁴ Grobnica je s prilogom; na prstu desne ruke bio je srebrni pozlaćeni prsten s urezanim monogramom. Nakon istraživanja grobnica je popunjena kostima iz drugih grobnica.

¹⁵ Sada u Franjevačkom muzeju i galeriji Gorica u Livnu. Inv. br. 1 i inv. br. 2, neobjavljen. Usp.: M. PETRINEC - T. ŠEPAROVIĆ, B. M. VRDOLJAK, *Arheološka zbirka franjevačkog muzeja u Livnu*. Split, 1999, str. 92, br. 256. (Dalje: *Arheološka zbirka...*)

¹⁶ Sačuvani grobovi u klosturu, uz ploče od mekog kamena (muljike), imali su i ploče od tvrdog vapnenca, različite veličine kako se vidi na crtežu, dok su obložnice također od muljike. U vrijeme gradnje nove bolnice (1973-1975.) prigodom postavljanja kanalizacijske mreže, radnici su naišli na dvodjelni sarkofag. Da bi izbjegli čekanja i ispitivanja nisu ga dirali, niti nadležne obavijestili, nego ga zaobišli. Ovo se naknadno saznalo. Možda je i u našem slučaju riječ o jednoj takvoj poklopnoj ploči grobnice ili sarkofaga?

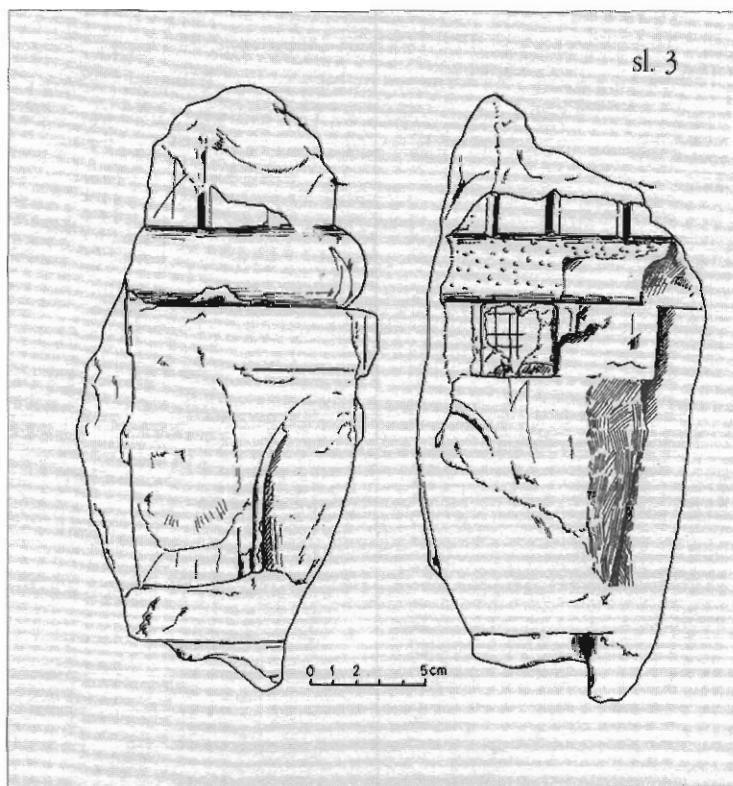
¹⁷ *Arheološka zbirka...*, str. 183. podaci o literaturi nisu točni. Kapitel inv. br. 1. objavljen je u *Livanjski kraj u povijesti*, Split-Livno, 1994, str. 122 i u *Arheološkoj zbirci...*, 78. br. 173.

¹⁸ *Arheološka zbirka...*, str. 78. br. 183. Istina, on je sličan po obradi onome iz Galovca, no, samo načelno. Usp. J. BELOŠEVIĆ, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja crkvine u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora* 18-19/1996-1997, str. 339. T V. 1 i 1a.

¹⁹ Inv. br. 1. Objavljen u B. VRDOLJAK, nav. dj., str. 122, sl. br. 4. i u *Arheološkoj zbirci...*, str. 78. br. 183.

U vrijeme iskopavanja posebnu su pažnju privukla dva istovjetna kapitela - jedan s glagoljskim natpisom, a drugi oštećeniji i bez grafita¹⁵. Pokupljeno je, također, nekoliko kamenih ulomaka razbijenoga poklopca grobnice ili sarkofaga s natpisima (hrvatskom ćirilicom - bosančicom) i grafitima¹⁶. Jedni i drugi, pronađeni na prostoru razrušenih grobnica u klosturu samostana, pripadaju srednjem vijeku¹⁷.

1. Kapitel inv. br. 2 (sl. 3) po svom vanjskom obliku istovjetan je s kapitelom inv. br. 1. Vel.: 13,5 x 27 cm, deb. 10 cm. Materijal: tvrda muljika, otporna i pogodna za obradu. Reljefno izvedene volute djelomično su očuvane; na njemu nema grafičkih znakova. Na donjem dijelu kapitela očuvan je dio poluokruglog stupića; gornji dio u obliku imposta prerasta u dvije kvadratične plohe, po sredini profilirane dubokom crtom. Sa strana te crte je po jedno plastično rebro.

Sačuvani dijelovi stupića na donjem i gornjem dijelu kapitela otkrivaju nam njegov mogući izgled. On je tako obraden da bi se, svojom polovičnom obradom, samo prislonio uza zid ili ugradio u zid. To znači da su stupići mogli biti okvir *patibula* ili pripadati jednoj od razrušenih grobnica. Dakle, ne radi se o kapitelima oltarne ograde iz 5-6. stoljeća¹⁸.

Drugi je kapitel veličine 14 x 18,5 cm, debljine 8 cm¹⁹. (sl. 4) Materijal je, također, meka i otporna muljika. Na kapitelu su u potpunosti sačuvane reljefno izvedene dvije volute. Tu su urezani: glagoljski natpis (uglata glagoljica), križ, zatim, figura u dugoj haljini (primitivno orisana) i monogram. Za razliku od gore opisanog kapitela, uništen mu je dio poluokruglog stupića, kao i gornji dio u obliku imposta.

Natpis glasi:

𐀀𐀕𐀗 𐀓𐀕
 𐀕𐀕 𐀓𐀕
 𐀕𐀕 𐀓𐀕
 𐀕𐀕
 𐀕𐀕
 𐀕
 𐀕

Tj. ASE PI/SA LU/KA DI/AK/13/6/8

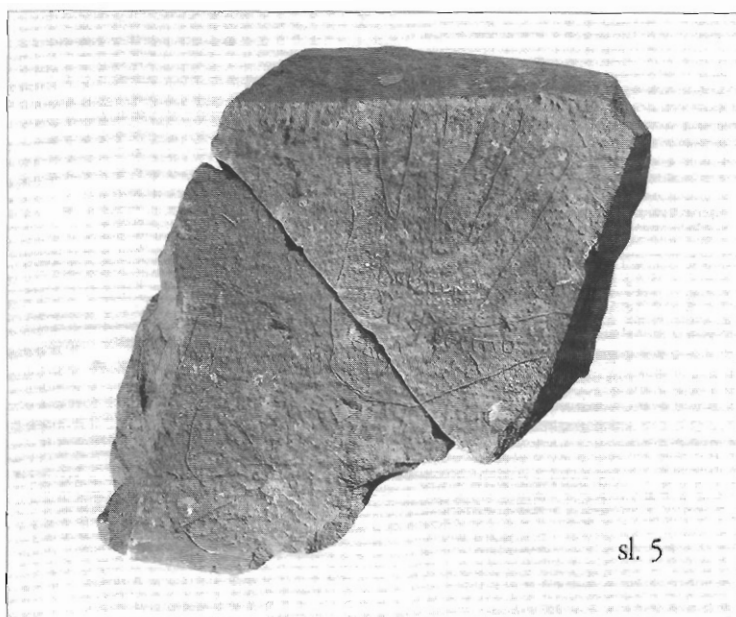
(Ovo je pisao dijak Luka 1368. godine.)

(NB. numeracija godine izražena glagoljskim slovima.)

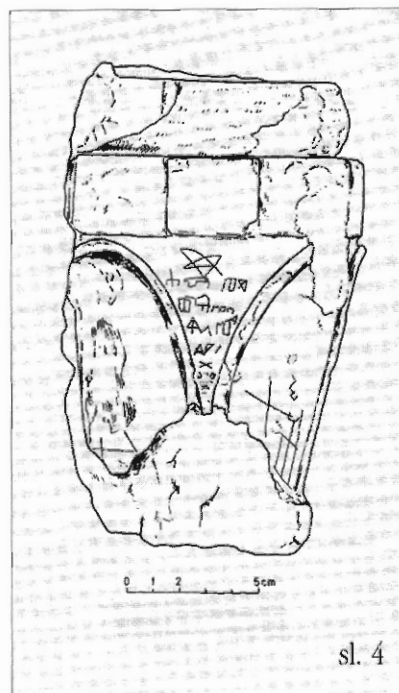
Ovaj glagoljski spomenik s Groblja Sv. Ive u Livnu s imenom pisara i godinom kad je napisan, prvi je otkriveni glagoljski spomenik na livanjskom području²⁰.

2. Na prostoru klaustara, između razrušenih grobnica, također je nađeno i pokupljeno više ulomka izlomljene kamene ploče neke grobnice ili sarkofaga. Veličina fragmenata je: a. 29 x 22 x 15 cm, b. 21 x 22 x 13 cm. Oba se spajaju se u jedan veći kameni ulomak veličine 44 x 28 x 15 cm²¹. Na njegovoj donjoj plohi pisac je oštrim predmetom nacrtao šaku i donji dio podlaktice desne ruke na koju su naslonjeni prsti lijeve ruke. Na cjelovito prikazanom dlanu ruke, lijepim rukopisom, hrvatskim jezikom i ćirilčkim pismom je napisao: ASE ŽIVA/RUKA RESTO/JE/M (tj. Ovo je živa ruka Restoja M..., možda kancelara, ili komornika, sl. 5).

Na podlaktici ima još grafita i jedna riječ, koju nismo uspjeli pročitati.

sl. 5

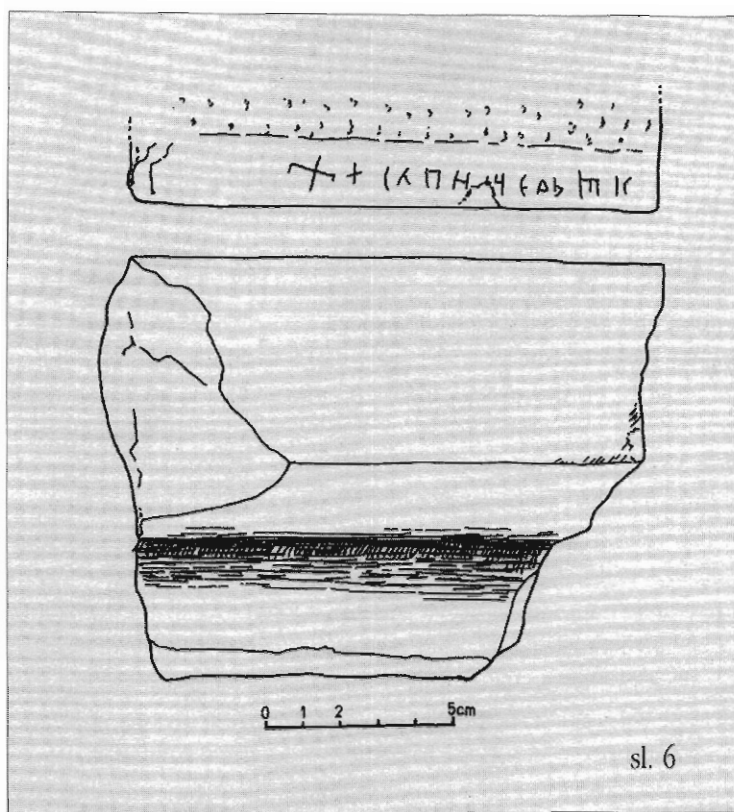

sl. 4

²⁰ B. M. VRDOLJAK, nav. dj., str. 115-125. Neidentificiranih grafita s glagoljskim slovima ima i na kamenim ulomcima, inv. br. 3 i 4. Nisu objavljeni.

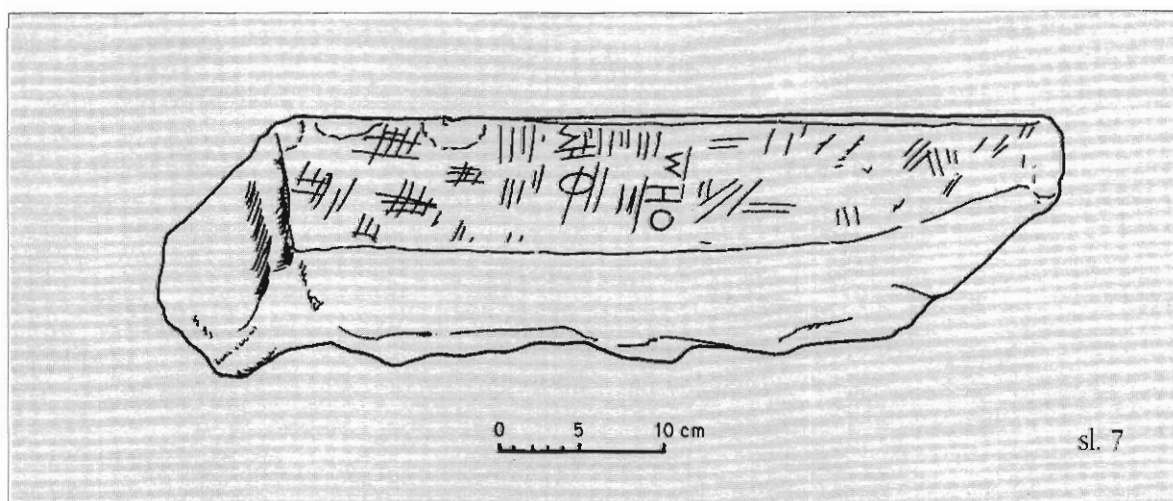
²¹ U Franjevačkom muzeju i galeriji Gorica u Livnu, inv. br. 15.

Na donjem rubu drugoga kamenog ulomka iste ploče²², veličine 7 x 14 x 14 cm koji se spaja s ulomkom veličine 25 x 15 x 14 cm²³ velikim slovima hrvatske ćirilice stoji napisano: ASE

sl. 6

PIŠE RATKO. Slovo O je oštećeno. Ispred natpisa ucrtan je križ s raširenim krakovima (sl. 6). Na trećem ulomku (vjerojatno iste ploče) veličine 44 x 22 x 15 cm²⁴ urezana su tri ćirilička slova

sl. 7

²² Isto, inv. br. 5.

²³ Isto, inv. br. 93.

²⁴ Isto, inv. br. 45.

²⁵ Ulomci registrirani pod rednim brojevima 5, 15, 45, 92, 93, nisu uvršteni niti objavljeni u: *Arheološka zbirka...*

...OPM... (sl. 7). Svi su ulomci pripadali istom poklopcu razrušene grobnice²⁵. Materijal ulomaka je otporna i tvrda, ali lako obradiva muljika. Donja je ploha ravna, obrađena zubačom, dok dužinska strana ploče ima ravnu traku koja prelazi na gornjem dijelu u ovalnu i postaje gornja površina ploče.

Šta nam povijesni izvori otkrivaju i donose o Luki dijaku, o Restoju M... i o Ratku?

1. Pisani povijesni dokumenti donose da je neki *Luka dijak* 5. studenoga 1366. godine bio u Dubrovniku i da je u ime župana kaznaca Sanka i bana Tvrtka od Dubrovčana tražio i dobio jednog dubrovačkog plemića za službu na Tvrtkovu dvoru²⁶. Ne znamo je li ovaj dijak Luka bio pisar župana Sanka ili pisar na Tvrtkovu dvoru, ili se možda radi o nekoj trećoj osobi. Sigurno je, međutim, da je dijak Luka 1366. godine u Dubrovniku i da je dijak istoga imena 1368. godine boravio u Livnu kada je na kapitelu ispisao svoje ime. Prema povijesnim podacima znademo i da je oko 1370. godine na dvoru bana Tvrtka dijak bio Dražeslav²⁷. Ako obje navedene povijesne potvrde dijaka Luke spominju istu osobu, što je moguće, onda je vjerojatna pretpostavka da je Luka dijak boravio i u samostanu Sv. Ivana Krstitelja, da je na kapitelu zabilježio svoje ime i godinu, te da je poslije 1368. godine vjerojatno i umro u Livnu. Povijesni izvori o tome, međutim, ništa ne donose

2. Jesu li Restoje M... s nadgrobne ploče u Livnu i Restoje Milohna iz povijesnih izvora ista osoba? U povijesnim izvorima o tome nema spomena, no, iz analize tih izvora gotovo pouzdano se daje zaključiti da je zaista riječ o istoj osobi. Naime, ni jednom ni drugom Restoju nije zabilježeno vrijeme i mjesto rođenja. Za Restoja Milohnu, a na temelju njegova javnog djelovanja, možemo pretpostaviti da je rođen pri kraju 14. stoljeća i da je iz Livna. Vjersko i osnovno obrazovanje stekao je još u ranom djetinstvu, na kaptolu Bistričkog grada ili, što je vjerojatnije, u samostanu Sv. Ivana Krstitelja²⁸. Za vrijeme druge vladavine kralja Tvrtka II. Tvrtkovića (1420-1443.) i vladavine kralja Stjepana Tomaša Ostojića (1443-1461.) Restoje se nalazio na kraljevskom dvoru i radio skoro punih trideset godina kao notar, kancelar, komornik, protovestijar i poslanik.

Tako je Restoje, od početka druge vladavine kralja Tvrtka II. bio notar i kancelar. Godine 1422., dana 21. prosinca u Visokom, Restoje je napisao povelju o sporazumu između Mlečana i kralja Tvrtka II²⁹. Od 1434. godine pa do svoje smrti on je na dvoru i Tvrtka II. i kralja Stjepana Tomaša obavljao službu protovestijara³⁰.

U više navrata Restoje je bio poslanikom bosanskih kraljeva. Tako u Mlecima. 1428. godine on je poslanik kralja Tvrtka II. gdje je izvjestio Mlečane o kraljevoj ženidbi³¹. Godine 1441. ponovno je u Mlecima kada je u kraljevo ime pregovarao s Mlečanima i uspio postići sporazum po kojemu kralj, prema potrebi, može pohraniti svoj novac i druge vrijednosti u Mlecima i tamo se sam skloniti³². Već sljedeće, 1443. godine, Restoje je poslanik u Dubrovniku kamo je nosio kraljevo srebro i gdje je sređivao financijske poslove³³. Tom su ga prilikom Dubrovčani darovali suknom u vrijednosti od 100 perpera³⁴. Vjerojatno je dobivao slične poklone i u Mlecima. Inače bi bilo teško razumjeti odakle u ruševinama samostana Sv. Ive u Livnu ostaci vrčeva³⁵ i čaša³⁶ venecijanske provenijencije, ukoliko oni nisu dolazili od njega, ili preko njega.

Osobe sa spomenika u povijesnim izvorima

²⁶ J. GELCICH, *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*, T. IV. A. 1364-1396. Zagrabiae, 1896, str. 66; *...posse mittere unum nobilem hominem in ambaxiatam ad dominam comitissam et ad dominum Banum Bossine...*, *...respondendo ei ad verba que nobis misit dicendo per Lucham, de proferendo eidem libere de mittendo unum nostrum nobilem ad dominum banum Bossine...* U preambuli ovog dokumenta kaže se, da je Luka poslanik kaznac Sanka.

²⁷ *...Se pisa dijak Dražeslav gdna Tvrtka nadvori...* Vidi: Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici*. Sv. I. od god. 1100-1499, str. 85-86. u: *Slavorum Meridionalium*. Vol. VI. - Još se jedan dijak Luka spominje sredinom 16. stoljeća u Dubovcu, ali sigurno nije riječ o našem dijaku Luki. Usp. *Monumenta Historico-juridica Slavorum Meridionalium*. Vol. X. Zagrabiae, 1884, str. 97-98. i bilj. 2.

²⁸ *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*. Sv. I, Sarajevo, 1942, str. 514. (dalje: *Poviest...*)

²⁹ P. E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*. U: *Monumenta historiam Slavorum Meridionalium*, T. XXIII, Zagrabiae, 1892, str. 118. - P. ŽIVKOVIĆ, *Tvrtko II. Tvrtković*. Sarajevo, 1981, str. 100, bilj. 64. donosi da je to bilo 1423.

³⁰ ISTI, nav. dj., str. 171. - *Poviest...*, str. 315. *Uz logotete kralj Tvrtko I. uveo je čin protovestijara. Katolički svećenik dubrovčanin Ratko, godine 1376. postao je kraljev kapelan, a godine 1378. protovestijar.*

³¹ P. ŽIVKOVIĆ, nav. dj., str. 122. i bilj. 63. - *Poviest...*, str. 473.

³² *Poviest...*, str. 500.

³³ FERMENDŽIN, nav. dj., str. 183. - P. ŽIVKOVIĆ, nav. dj., str. 189.

³⁴ FERMENDŽIN, nav. dj., str. 214. - P. ŽIVKOVIĆ, nav. dj., str. 206-207. i bilj. 124.

³⁵ *Arheološka zbirka...*, str. 92. i 93. npr. br. 259 i 260.

³⁶ Isto, br. 263 i 164.

³⁷ *Poviest...*, str. 493. - P. ŽIVKOVIĆ, nav. dj., str. 181. - ISTI, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i Povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, Mostar, 1994, str. 69 i bilj. 64. u kojoj se poziva na: *Monumenta Conciliorum generalium saeculi decimi quinti*, Concilium Basilense Scriptorum, T. I. Vindobonae, 1858, Aegidii Carlerii Liber de legationibus quinta legatio (1435).

³⁸ ISTI, *Tvrtko II. Tvrtković*. Sarajevo, 1981, str. 186.

³⁹ P. E. FERMENDŽIN, nav. dj., str. 185.

⁴⁰ ISTI, nav. dj., str. 214. - *POVIEST...* 760.

⁴¹ L. PETROVIĆ, *Kršćani bosanske crkve*. Mostar, 1999, str. 194-195.

⁴² P. E. FERMENDŽIN, nav. dj., str. 207. - *Poviest...*, str. 514. - D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstijana*. Chicago, 1962, str. 414-415.

⁴³ Kraticu OPM vjerojatno treba čitati kao: ovdje počiva Milohna.

⁴⁴ Vidi gore bilj. 25. - *Poviest...*, str. 318 i 322. - P. ŽIVKOVIĆ, nav. dj., str. 31, *...presbiter Ratchus, protovestiarus, et camerarius serenissimi domini Tuerchi, dei gratia Bani Bosnae et regis Rasciae...*

⁴⁵ D. MANDIĆ, nav. dj., str. 192.

⁴⁶ *Poviest...*, str. 383. i 404. - L. PETROVIĆ, nav. dj., str. 231. - D. MANDIĆ, nav. dj., str. 185. i 210.

⁴⁷ Povijesno djed (did) je dvorski dostojanstvenik u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Srbiji; stariješina srednjovjekovne bosanske crkve.

⁴⁸ *...u dni krala Tomaša i dida Ratka...* (usp.: D. MANDIĆ, nav. dj., str. 208. - L. PETROVIĆ, nav. dj., str. 242).

⁴⁹ D. MANDIĆ, nav. dj., str. 208.

⁵⁰ I. PEDERIN, Livno i karavanski put od Jajca do Splita u XV. st., u: *Livanjski kraj u povijesti*, Split-Livno, 1994, str. 127.

⁵¹ Usp. gore bilj. 34.

⁵² I. PEDERIN, nav. dj., str. str. 127.

⁵³ U Klausturu, polazeći od zapada, od četiri grobnice koje su ostale neoštećene, u četvrtoj, uz jedan stariji ukop, naknadno je bilo još pet pokopa osoba mlađe dobi, najvjerojatnije nastradalih za turske provale i prvog osvajanja Livna. U vrijeme

Restoja često nalazimo i u kraljevoj pratnji. Godine 1435. on je u stolnom Biogradu³⁷. Iste je godine pratio kralja u Budim³⁸. Godine 1444. je u Kreševu³⁹. Kad je 1444. i 1446. godine kralj Stjepan Tomaš zbog općih političkih prilika boravio u Livnu i iz Livna vodio državničke poslove, Restoje je bio s njim. Godine 1451. nalazimo ga i s ostalom bosanskom vlastelom na Bobovcu⁴⁰.

Zbog Restojine vjernosti ne samo kralju, nego i katoličkoj vjeri, 30. rujna 1446. godine, papa Eugen IV. podijelio mu je potpuni oprost⁴¹, a 8. veljače 1448. godine papa Nikola V. primio ga je pod zaštitu Sv. Stolice *kao plemenitog muža, protovestijara bosansko-ga kraljevstva* koji je od malenih nogu ustrajao biti katolikom među hereticima i mnogo radio za raširenje i čuvanje katoličke vjere⁴².

Povijesni izvori nisu zabilježili završetak Restojinog političkog djelovanja kao ni njegovu smrt. Međutim, nalaz nadgrobne ploče i na njoj ucrtana šaka desne ruke, a na dlanu napisano da je to živa ruka Restojeva, te da je to pisao Ratko, kao i ona tri slova OPM⁴³, slobodno je zaključiti, da je Restoje umro prije smrti Kralja Stjepana Tomaša, što znači, prije 1461. godine i da je bio pokopan u svojoj grobnici u klausturu samostana Sv. Ivana Krstitelja u Livnu.

3. Ratko je druga osoba koja se spominje na ovom spomeniku. Povijesni izvori toga doba spominju četiri osobe takvoga imena koje mogu biti povezane uz ovaj naš rad. Prvi je svećenik iz Dubrovnika, kapelan i protovestijar na dvoru kralja Tvrtka I.⁴⁴, a kasnije i biskup u Trebinju⁴⁵. Drugi je kristijanin Ratko, vlastelin Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Susrećemo ga 1404. godine u Dubrovniku kao poslanika kralja Ostoje⁴⁶. Trećega Ratka spominje kristijanin Radosav u svom *Zborniku*, kojega je pisao u vrijeme kralja Tomaša i *did*a⁴⁷ Ratka⁴⁸. Dakle, između 1443. i 1461. godine. Prema Mandiću imamo dvojicu djedova: Ratko I., koji je vršio službu *did*a svakako prije nego je Tomaš počeo progoniti bosansku crkvu, i *did* Ratko II. oko 1450-1465⁴⁹. Sigurno je da je četvrti Ratko, zidar iz Livna, radio grobnicu kako natpis kaže ASE ŽIVA RUKA RESTOJE još, dakle, za života kancelara Restoja⁵⁰. Naime, Restoje je 1451. godine na Bobovcu⁵¹, a kći zidara Ratka godine 1458. postala je služavkom Andree Calmutio iz Ferma⁵². Kako uz to znademo da kralj Stjepan Tomaš umire 1461. godine, a Turci osvajaju Livno 1463. godine, pretpostavljamo da u tome vremenskom intervalu treba tražiti vrijeme smrti Restoja Milohne, najvjerojatnije poslije smrti kralja Stjepana Tomaša, a prije prvog ulaska Turaka u Livno⁵³. Stoga zaključujemo: Restoje Milohna, komornik i protovestijar bosanskih kraljeva, bio je pokopan u, danas uništenoj, grobnici u klausturu franjevačkog samostana Sv. Ivana Krstitelja u Livnu, koju je još za života dao sagraditi i obilježiti svojom desnom rukom i svojim imenom *ase živa ruka Restoje M...* kako *pisa Ratko*.

Luka dijak, zatim Restoje Milohna, protovestijar i kancelar i Ratko, vješti pisar hrvatske cirilice, ostavili su na livanjskom području dva spomenika kulture znatne vrijednosti. Luka dijak, pišući svoje ime i godinu hrvatskim jezikom i glagoljskim slovima ukazuje na vrijeme kad je Livno u političkom, kulturnom i gospo-

darskom sklopu još uvijek pripadalo hrvatskom kulturnom prostoru. Restoje Milohna, pak, svojim životom i radom na kraljevskom dvoru, svjedok je političkog uspona bosanskoga kraljevstva, bosanske kulture, gospodarstva i političkih previranja.

ukopa u grobnicu tijela su bila u raspadajućem stanju, što ukazuje da je ukop izvršen nekoliko mjeseci nakon smrti. U grobnici je pronađen i jedan srebrni novac Kralja Stjepana Tomaša iz 1461. godine. Usp. *Arheološka zbirka...*, str. 121. br. 402.

Among ruins of the paleo-Christian basilica and the Franciscan monastery of Sv. Ivan Krstitelj (St. John the Baptist), at the archaeological site of Sv. Ivo (St. John) cemetery of Livno, on several stone fragments there have been found remains of epitaphs written in the Glagolitic and the Croatian Cyrillic, the Bosančica, scripts.

On one of two small capitals, between the volutes, there is inscribed with a sharp object and in the Glagolitic letters: ASE PISA LUKA DIJAK 1386. On the same capital there are also a monogram and several unclear drawings. Several more Glagolitic letters are written on another stone fragment.

On two pieces of a broken grave or sarcophagus cover, with a sharp object there are inscribed two open hands. On the right hand palm, in fine and legible Croatian Cyrillic script, the Bosančica, it is written: ASE ŽIVA RUKA RESTOJE M. On the third fragment of the same plate it is written: ASE PISA RATKO.

Luka dijak could have been a scribe of the monastery scriptorium, whereas Restoje, mentioned on the second fragment, was a distinguished man of Livno, long time chamberlain, protovestiar and emissary of the Bosnian kings Tvrtko II Tvrtković (1420-1443) and Stjepan Tomaš (1443-1461). It is most probable that Restoje had his tomb built in the Franciscan monastery of Sv. Ivan Krstitelj during his very life, having entrusted this job to the mason of Livno, Ratko.

The Glagolitic epigraphic monuments of the 14th century and those in the Croatian Cyrillic, Bosančica, of the 15th century, make reliable evidences of the rich cultural heritage of the Livno area.

Medieval Monuments with Inscriptions at the St. John Cemetery of Livno

Summary